

***Homo-Economicus* Neden Yalan Söyler?**

30 Ekim 2009

Yalan, “doğru olmadığı bilinen bir durum ya da ifadenin karşı tarafça doğru olarak algılanmasını amaçlayan” eylemin adıdır. Yalan genellikle bir gerçeği örtbas etmek, yanıltmak, abartmak, kafa karıştırmak, dezenformasyon ve benzeri amaçlarla söylenir. Ender görülen bir durum olarak yalan ‘masum’ nedenlerle de söylenebilmektedir. Bu tür yalanlara ‘beyaz yalan’ adı verilmektedir. Örneğin trafik kazasında yaralanan kadına eşinin öldüğünü söylememek beyaz yalandır. Yalan söyleyen taraf kişi, topluluk veya kurum olabilir. Aynı şekilde yalan söylenen taraf da kişi, topluluk veya kurum olabilir. Örneğin kişi bir kuruma ya da bir kurum bir topluluğa yalan söylüyor olabilir.

Yalan toplumsal, kültürel ve dinsel olarak olumsuz bir davranış olarak değerlendirilir.¹ Ayrıca yalanın eninde sonunda ortaya çıkacağı ve yalan söyleyenin en azından ahlaki olarak mahkûm edileceği genel kanı olarak toplumda ve bireylerin belleklerinde yer etmiştir. Bu genel kanı atasözlerine de yansımıştır:²

“Yalancının mumu yatsıya kadar yanar”-Türk atasözü

“Yalan dörtnala gider. Hakikat ise adım adım yürür, fakat yine de vaktinde yetişir”-Japon atasözü

“Bir yalan ne kadar hızlı olursa olsun, hakikat onu yetişip geçer”-Kenya atasözü

“Kaygı ömür bitirir, yalan bahtı bitirir”-Kırgızistan atasözü

Toplumsal, kültürel ve dinsel dinamikler yalanı mahkûm etse de yalan tüm toplumlarda vardır. Hatta yalan bazen birden çok kişinin aynı amaç etrafında birleşmesinin hamurunu da oluşturabilmektedir. Ayrıca yalanın azaldığı yönünde bir işaret de söz konusu değildir. Dolayısıyla yalanın geçmişte olduğu gibi bugün de (yaygın olarak) söylendiğini düşünmek gerekir.

Bazı durumlarda yalan yaratılan güvene bağlı olarak hiçbir zaman ortaya çıkarılmazken, bazı durumlarda yalan ortaya çıkarılsa bile yalan söyleyen erkenden dolayı bir yaptırıma uğramayabilmektedir. Elbette yalan söyleyenin (toplumsal) cezalandırmaya uğradığı durumlar da mevcuttur. Sonuç olarak yalan söylemenin her zaman ve her durumda bir maliyetinin olması söz konusu değildir.

¹ Bu ifade genel olarak doğru kabul edilebilir olmakla birlikte her zaman doğru değildir. Yalan söylemenin bazen toplumsal, kültürel ve dinsel olarak—doğrudan ya da dolaylı—desteklenmesi de söz konusudur. Örneğin “doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar” atasözü doğru söylemenin insanın başına iş açtığını, dolayısıyla en azından sessiz kalmanın daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Sessiz kalmak aslında örtük olarak yanlıya ya da yalana ortak olmayı içermektedir. Benzer şekilde “iş bilenin kılıç kuşananın” atasözünün pozitif yorumu mesleki uzmanlaşmaya vurgu yaparken negatif yorumu yalan dolan ile işlerin daha iyi kotarılabilceğini anlatmaktadır.

² <http://tr.wikiquote.org/wiki/Yalan> adresinden alınmıştır.

Atıfta bulunmak şartı ile alıntı serbesttir.

Yetkiner, I.H. (2009), “Homo-Economicus Neden Yalan Söyler?”, 30 Ekim 2009,

<http://www.hakanyetkiner.com/comments.php>

Homo-Economicus veri kısıtlar altında kendisi için en fazla faydayı sağlamaya çalışan ve bu hedef doğrultusunda her zaman rasyonel kararlar alan iktisadi varlığın adıdır.³ *Homo-Economicus* tam bilgi (**perfect information/ certainty**) ya da belirsizlik (**uncertainty**) ortamı içinde olabilir. İçinde bulunduğu iktisadi ortam tam rekabetçi (**perfectly competitive**) ya da aksak rekabetçi (**imperfectly competitive**) olabilir. *Homo-Economicus* açısından “rasyonel” olmak hiçbir şekilde ahlaki, toplumsal ya da insani olmayı değil, sadece ve sadece ben-merkezci faydayı artıran kararları almayı ifade etmektedir.

Bu yazının amacı *homo-economicus*'un neden yalan söylediğini tartışmaktır. Öyle inanıyoruz ki yalan bilinçli yapılan bir eylemdir; dolayısıyla yalan söyleyen *Homo-Economicus* bir amaç, hedef ya da çıkar için yalana başvurmaktadır. Daha doğru ifade ile *Homo-Economicus* tanımının kendisi onun yalan söylemesinin de kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin bir genç neden sevgilisine yalan söyler? Ya da bir çalışan iş arkadaşı hakkında neden yalan bilgi üretir? Bize göre *Homo-Economicus*'un yalan söylemesinin arkasındaki temel neden onun doğasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yalan hem iktisadi hem de doğa kanunları ile ilintili bir olgudur.

Doğanın en temel yasalarından birisi “en güçlü olanın yaşamını sürdürme ilkesi”dir (**survival of the fittest**).⁴ Bu yasaya göre dış çevreye uyum konusunda daha elverişli özelliklere sahip canlılar, bu elverişli özelliklere sahip olmayanlara göre daha yüksek yaşama ve üreme şansına sahiptir. Dolayısıyla bu canlıların soylarını sürdürmesi daha mümkündür. Bu duruma “doğal seçim” (**natural selection**) adı da verilmektedir. *Homo-Economicus* diğer canlılardan farklı olarak düşünebilen bir canlıdır. Bu özelliği ona en güçlü olanın yaşamını sürdürme doğa kanununu **ihlal** etmesine imkân tanımaktadır. Dolayısıyla yalan doğal seçim yasasının ihlalidir. *Homo-Economicus* varlığını sürdüremeyeceğini fark ettiği her durumda yalan söylemeye eğilimlidir. Çünkü yalan sayesinde gerçekleri örtbas edebilir, dostlarını ve düşmanlarını yanıltabilir, kafa karışıklığına yol açabilir ve gerçeği bulanıklaştırabilir. Bu tıpkı açık havada av olan bir canlının sisli havaları tercih etmesi gibi bir şeydir. *Homo-Economicus*'u diğer canlılardan ayırt eden şey bu sisi kendisinin yalan ile yaratabilmesidir.

Bir örnekle iddiamızı somutlaştıralım. Beşeri sermaye emeğin yeteneklerini ifade eden bir kavramdır. Modern zamanda beşeri sermaye çok önem kazanmıştır. Eğitim durumu, yaratıcılık, sosyal faaliyetler, hobiler, hatta sosyal çevre *Homo-Economicus*'un beşeri sermayesini belirlemektedir. Özellikle kurumsallaşmış firmalar istihdam kararı verirlerken beşeri sermaye birikimine ciddi önem vermekte, ücret ve hatta pozisyon dağılımlarını beşeri sermaye birikimine göre yapmaktadırlar. Aksi takdirde bir firmanın küresel rekabet koşullarında uzun dönemde varlığını sürdürmesi zaten imkânsızdır. Küresel ve bölgesel gelişmeleri izlemeyen, bu gelişmelerin firmaya yansımalarını takip edemeyen bir yöneticinin firmasının ayakta kalması mümkün değildir. Dolayısıyla beşeri sermaye kurumsallaşmış firmaların en çok önem verdiği hususlardan birisi olmaktadır. Ancak varsayalım ki bir şekilde işgal ettiği pozisyonu hak etmeyen bir yönetici ve onun altında çok daha yetenekli beşeri sermaye var. Dolayısıyla yetenekli beşeri sermaye yeteneksiz

³ Modern alanyazında bu tanıma artık temsili ekonomik aktör (**representative agent**) adı verilmektedir.

⁴ Kavram Herbert Spencer tarafından ortaya atılmıştır.

Atıfta bulunmak şartı ile alıntı serbesttir.

Yetkiner, I.H. (2009), “Homo-Economicus Neden Yalan Söyler?”, 30 Ekim 2009,

<http://www.hakanyetkiner.com/comments.php>

yöneticinin aldığı kararları sürekli eleştirip hatalarını ortaya çıkarırken yeteneksiz yöneticinin önünde iki seçenek vardır: ya pozisyonunu ve işini kaybetmeyi kabul etmek ya da buna karşı önlem almak. Birinci seçenek en güçlü olanın yaşamını sürdürmesi ilkesinin sağlamasından başka bir şey değildir. Oysa bu sonuç *Homo-Economicus*'un ben-merkezci var olma tanımına aykırıdır (fayda ençoklaması). Dolayısıyla bu durumdaki bir *Homo-Economicus*'un yapabileceği tek şey yalan söyleyerek gerçekleri örtbas etmek, çevresini yanıltmak, kendi doğrularını olumlu yönde ve başkalarının yanlışlarını olumsuz yönde abartmak ve sonuç itibari ile pozisyonunu (varlığını) sağlamaktır. Aksi takdirde doğal seçim yasaları çerçevesinde yok olup gidecek ve dolayısıyla yaşama ve üreme şansını yitirecektir. İşte bu nedenle yalan söylemek doğa yasaları çerçevesinde doğal seçim yasasını ihlal eden *Homo-Economicus*'un hayatta kalma çabasından başka bir şey değildir.⁵

Sonuç olarak, yalan doğal seçim yasasının ihlal edilmesini sağlayan bir *Homo-Economicus* buluşu ve aracıdır. Üstelik binlerce yıldır kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Bu da yalanın az ya da çok işe yaradığını düşündürmektedir. Dolayısıyla yalanın ortadan kaldırılması çok zor görünmektedir.

⁵ Pozisyonunu korumaya çalışan beşeri sermayeye en iyi örneklerden birisi ABD Başkanı Bill Clinton'ın başkanlığı sırasında yaşadığı durumdur: "...Amerika halkına bir şey söylemek istiyorum. Beni dinlemenizi istiyorum. Bunu tekrar söyleyeceğim. Bu kadınla, Levinski hanımla, seksüel bir ilişkim olmadı. Kimseye yalan söylemedim, bir kere bile, hiç. Bu suçlamalar asılsızdır".

Atıfta bulunmak şartı ile alıntı serbesttir.

Yetkiner, I.H. (2009), "Homo-Economicus Neden Yalan Söyler?", 30 Ekim 2009,

<http://www.hakanyetkiner.com/comments.php>